

ПРЕДИКАТИ ВХОДЖЕННЯ/НЕВХОДЖЕННЯ І ДІЄСЛІВНІ ЗВ'ЯЗКИ

У російському мовознавстві дослідники виділили в окремий логіко-граматичний тип речення характеристичної, що зумовлено трактуванням предикації як характеристичної – відношення ознаки до її носія [1, 357]. Саме цей підхід посприяв наданню характеристичній статусу постійної ознаки речення, що дуже розширило семантичний обсяг речень характеристичної, бо уможливило характеристику суб'єкта за різними ознаками – квалітативними, локативними, акціональними, релятивними та ін. Типові значення речень характеристичної російські лінгвісти визначають на основі логічних пропозицій. Зокрема, Т. В. Шмельова за типом ознаки виділила такі види характеристичної: “анкетна”, таксономічна, якісна, ототожнення, чи ідентифікації, і релятивна (поєднання, зіставлення, подібність, протиставлення, розподільність) [8, 21 – 24], а Р. М. Гайсіна істотно розширила відношення релятивності і зарахувала до них відношення порівняння, подібності, тотожності, відмінності, переваги, відповідності, зумовленості, належності, входження, а також різні міжособистісні стосунки – родинні, службові, комунікативні, дружні, ворожі, емоційні, відношення сумісності та ін. [4, 180]

В українському мовознавстві також відома спроба виокремити моделі двоскладних речень характеристики суб'єкта [7, 167 – 169]. Їх визначають як такі, що “описують ситуації дійсності, у яких суб'єкту (предмету, особі, події) приписується певна якість, характеристика, здатність” [7, 167]. Окреслено ЛСВ дієслів української мови, що можуть уживатися в шістьох моделях характеристики суб'єкта. В особливий тип характеристичної тут виокремлено таксономічну характеристичну, або класифікацію, сутність якої “полягає у підведенні одного класу предметів – конкретних – (суб'єктів) під інший клас предметів чи ознак – узагальнених – (предикатів)” [7, 170]. Із речень-ілюстрацій (пор. *Хлор – хімічний елемент. Брат – учитель. Кішки – це хижаки. Він є членом Спільноти письменників. Цей рід належав до бояр* (Г.Пагутяк) складається враження про широкий підхід до витлумачення предикатів класифікації, оскільки вони охоплюють предикати зі значеннями і класифікації (*Хлор – хімічний елемент. Кішки – це хижаки*), і кваліфікації (професійної, соціальної, виробничої тощо) (*Брат – учитель*), і безпосереднього входження (*Він є членом Спільноти письменників. Цей рід належав до бояр* (Г.Пагутяк)). Реченням із предикатами класифікації надано статус особливого типу речень з предикатами характеристики суб'єкта. Проте в українській граматиці не дістав підтримки широкий (російський) підхід до витлумачення предикатів характеристичної. У відомих семантичних класифікаціях предикатів цим поняттям

предиката українські дослідники взагалі не оперують. І. Р. Вихованець спочатку поділив предикати на два найбільш узагальнені класи: предикати дії і предикати стану, які далі розчленовуються на семантичні підкласи, групи тощо, причому ступені цього розчленування можуть бути різними, залежно від характеру відповідних семантичних ознак. Предикати зі значенням дії він конкретизував як активну фізичну дію, як рух, як розумову та іншу діяльність, а предикати стану – як фізичний, інтелектуальний, емоційний стан, як наявність якісної ознаки, стан існування – неіснування, наявності – відсутності, володіння – неволодіння, стан як результат дії [3, 34 – 35]. Водночас висловив думку про можливість докладнішої значеннєвої конкретизації запропонованих класів, підкласів і груп предикатів. Це засвідчують такі значеннєві групи предикатів стану, як предикати тотожності, називання, включення/виключення та ін., виділені в процесі аналізу семантичних функцій непередикатних знаків (аргументів) елементарного речення [3, 41]. Згодом з'явилася його докладніша, шестикомпонентна класифікація предикатів, у якій виокремлено шість семантичних класів: 1) предикати дії; 2) предикати стану; 3) предикати процесу; 4) предикати якості; 5) предикати кількості 6) локативні предикати [2, 93 – 111]. А. П. Загнітко у загальній системі предикатів виокремив 13 підкласів: 1) предикати дії (фізичного, мовленнєво-мисленнєвого спрямування тощо); 2) предикати руху; 3) предикати процесуальності; 4) предикати існування; 5) предикати стану; 6) предикати володіння, належності; 7) предикати сприйняття; 8) предикати місцезнаходження або статальної локалізації; 9) предикати кваліфікації; 10) предикати якісної характеристики (детермінації); 11) предикати тотожності; 12) предикати відношення; 13) предикати модального відношення [6, 287 – 288]. Проте аналізуючи речення, що відображають ситуації, пов'язані з суб'єктом-особою та предметом, він використовує і такі значення предикатів, як кількості (щодо осіб і предметів), класифікації, функціонування (щодо предметів) та ін. [6, 276].

Цілком очевидно, що в процесі вивчення семантичної природи предикатів, спрямованого передусім на створення докладної, конкретизованої, послідовної їх класифікації, предикати характеристизації в згаданих авторів розпалися на різну кількість значеннєвих класів, підкласів, груп тощо. Зокрема, з'явилися такі самостійні семантичні угруповання, як предикати якості (якісної ознаки), кількості (кількісної ознаки), класифікації, кваліфікації, тотожності, включення/виключення та ін. Але впадає в око непослідовність у віднесенні речень з тим самим значенням предиката до різних типів, пор.: *Кит – домашня тварина* (речення класифікації) [6, 122], *Вовк – з породи хижаків* (речення кваліфікації) [6, 276], *Вовк ссавець*; *Ящірка належить до класу плазунів*; *До фруктів належать яблука* (речення з предикатом включення) [3, 41 – 42]; *Він учень* (речення кваліфікації) [6, 288], *Сестра – лікар* (речення тотожності) [6, 122], *Оксен солдат*; *Іван студент* (речення з предикатом включення) [3, 41 – 42]. Саме ця непослідовність спонукала обрати предикати класифікації, кваліфікації, тотожності та включення/виключення об'єктом спеціального вивчення. *Мета* пропонованого дослідження – з'ясувати семантичні зв'язки між ними, обґрунтувати можливість об'єднання предикатів класифікації і

кваліфікації в один семантичний підклас предикатів стану і назвати його предикатами входження/невходження. Серед основних завдань виділяємо такі: 1) схарактеризувати значеннєве наповнення предикатів класифікації, кваліфікації і тотожності; 2) обґрунтувати окремішність семантичного підкласу предикатів тотожності; 3) визначити семантичну основу виокремлення предикатів входження/невходження; 4) з'ясувати особливості реалізації предикатів входження/невходження у формально-граматичній структурі речення; 5) окреслити набір дієслівних власне- і невласне-зв'язок, що репрезентують предикати входження/невходження у структурі іменного складеного присудка двоскладного речення.

Предикати класифікації, як уже йшлося вище, визначають належність конкретного живого організму (особини) до певного біологічного виду, типу, класу тощо або на входження якогось предмета як складника до відповідної сукупності, певного класу предметів. У формально-граматичній структурі речення їх виражають дієслівні невласне-зв'язки *належить* (*належать*), *входить* (*входять*), *складається*, *бувають*, рідше – *зараховують* (пор.: *Жук-носоріг належить до родини пластинчатовусих жуків*; *Інструмент складається з деталей*; *Дорожні сигнальні знаки бувають попереджувальні, заборонні, наказові та вказівні*), а також нульова форма та форма *є* власне-зв'язки *бути*, причому з іменниковою частиною іменного складеного присудка вона нерідко поєднується за допомогою частки *це*, зрідка – *то* (пор.: *Драп – товста подвійна вовняна або напівводяна тканина складного переплетення*; *Дельфіни – це ссавці*; *Мухомор, біда поганка – то отруйні гриби*).

Теоретично обґрунтувавши виокремлення предикатів кваліфікації, дослідники не запропонували їхнього вичерпного внутрішнього значеннєвого наповнення, що спричиняє сплутування їх з предикатами класифікації або тотожності. Ці предикати можуть кваліфікувати істоту за її належністю до якоїсь спільноти – професійної, родинної, соціальної, виробничої тощо, а також предмет за його входженням до більш загальної сукупності таких же предметів. Формально-граматичними репрезентантами предикатів кваліфікації є здебільшого нульова форма або форми минулого чи майбутнього часу власне-зв'язки *бути* (пор.: *Сестра – лікар*; *Сестра була (буде) лікарем*; *Я – мати*; *Я була (буду) матір'ю*; *Жінка – пекар*; *Жінка була (буде) пекарем*), а також форми деяких невласне-зв'язок, зокрема таких, як *стати*, *лишитися*, *залишитися*, *вважатися* та ін. (пор.: *Вона стала (стане) лікарем*; *Дитина лишилася (лишиться) сиротою*). Як уже згадувалося вище, речення на зразок *Сестра – лікар* у деяких авторів потрапляють до речень з предикатами тотожності, з чим не можна погодитися, бо, як відомо, “сутність речень номінативної тотожності полягає у встановленні еквівалентності імен за тотожністю їхнього денотата” [5, 5]. Отже, відношеннями тотожності можуть пов'язуватися різні імена того самого денотата. Це переважно власні імена та їхні еквіваленти (пор. *Борис Тен – це Микола Хомичевський*), які вживаються автономно, тобто для позначення самих себе. У реченнях номінативної тотожності повідомляється про те, що особа, предмет чи клас предметів має більше ніж одне ім'я [5, 6]. Щодо речення *Сестра – лікар*, то тут предикат,

виражений нульовою формою власне-зв'язки *бути*, поєднує зумовлені його семантикою два непередикатні компоненти, перший із яких (істота) входить до складу другого, що визначає професійну сукупність людей. Логічно, що перший має спільні ознаки з другим, але цілком йому не тотожний. Зараховувати це речення до речень з предикатами тотожності, на нашу думку, немає підстав, бо його непередикатні компоненти (іменники) мають різні денотати. На такому вузькому розумінні ґрунтується виокремлення предикатів тотожності у І. Р. Вихованця. За його визначенням, вони поєднують непередикатні іменники (аргументи) зі значенням істоти або неживого предмета, що “денотативно ототожнюються з іншою істотою або неживим предметом” [3, 41]. Ці предикати вживаються в реченнях на зразок *Зевс – це Юпітер; Гелікоптер – це вертоліт; Інфінитив – це неозначена форма дієслова* [3, 41]. Іншими словами, предикати тотожності вживаються в реченнях, де ототожнюються дві мовні назви того самого денотата. Відоме й широке лінгвістичне розуміння поняття тотожності, яке спирається на суб'єктивну за своєю природою когнітивну діяльність людини. За такого підходу “в мовній площині поняття тотожності виражає відношення між різними “явищами” одного об'єкта (предметами, явищами, ознаками, поняттями)” [5, 5]. Широка типологія речень тотожності, базуючись на онтологічній характеристиці об'єктів ідентифікації, враховує семантичні і структурні критерії. Це дає змогу виділити кілька типів речень тотожності: речення номінативної тотожності, речення денотативної тотожності, речення сигніфікативної тотожності та речення функціональної тотожності. З'ясовуючи семантичну природу речень тотожності, Н. Г. Горголюк відзначає як їхній основний постулат семантичну неоднорідність і на прикладі речень тотожності, представлених структурною схемою $N_1 - N_1$, демонструє її такими комбінаціями термів: “чисті” індекси – “чисті” індекси (особові та вказівні займенники, власні назви); дескрипції – “чисті” індекси; “чисті” індекси – дескрипції. Першу комбінацію ілюструє реченнями *Це був ти! Іван – це я; Ми – це ви; Це ось цей; Це Купріян Якович; Я – Марина; Даждьбог – це Ярило*; другу – реченнями *Колишній хазяїн – ось цей; Жебрак він; Її внук – Фоня; Княгиня української духовності – Оксана Лятуринська*; третю – реченнями *Ось цей – колишній хазяїн; Він жебрак; Фоня – її внук; Оксана Лятуринська – княгиня української духовності*. Дослідниця зауважує, що на тип відношень між структурними компонентами зазначеної схеми впливають референтна характеристика компонентів, їхня позиція в реченні, контекст, валентність і логічний наголос, і тут же робить висновок, що “власне реченнями тотожності є конструкції, у яких у першому і другому компонентах вживаються “чисті” індексальні висловлення (особові та вказівні займенники, власні назви)” [5, 12], тобто ті, які визнають і за вузького лінгвістичного витлумачення поняття тотожності.

Предикати включення/виключення в окремий значеннєвий підклас предикатів стану вперше в українській граматиці виокремив І. Р. Вихованець [3, 41 – 42] на основі їхньої особливої семантики, яка зумовлює дві залежні (валентні) позиції: компонентива, що кваліфікує семантему неживого предмета або істоти, яка входить до сукупності (класу) предметів або не входить до неї, і

комpositива, що характеризує семантему неживого предмета або істоти, які містять певні елементи або об'єднує підкласи, тобто виступають класом щодо елементів або підкласів [3, 41 – 42]. Речення, якими дослідник проілюстрував уживання предикатів включення/виключення, засвідчують, що вони охоплюють значення предикатів класифікації і предикатів кваліфікації, що їхнє виокремлення ґрунтується на ідеї входження окремого, конкретного до загального, певної сукупності, об'єднаної спільними ознаками, властивостями. Саме ця спільна ідея дає підстави об'єднати два семантичні підкласи – предикати класифікації та предикати кваліфікації в єдиний семантичний підклас предикатів стану і назвати його терміном “предикати входження/невходження” замість терміна “предикати включення/виключення”. Ця заміна зумовлена тим, що другий не відповідає лексичним нормам української літературної мови.

Формально-граматична реалізація семантично елементарних речень, організаційним центром яких є предикат входження/невходження, має свої особливості, найважливішою з-поміж яких є асиметрія співвідношення між деякими компонентами семантико-синтаксичної і формально-граматичної структури речення, а саме те, що двом семантичним компонентам – предикатові входження/невходження і залежному від нього непередикатному іменникові із семантичною функцією композитива або компонентива – відповідає один формально-граматичний член речення аналітичної будови – іменний складений присудок, зв'язковий компонент якого реалізує предикат входження/невходження, а основна іменникова частина – непередикатний іменник із семантичною функцією композитива чи компонентива. Дієслівне вираження зв'язкового компонента має свою специфіку. Вона виявляється в наборі дієслівних власне- і невласне-зв'язок, що визначають характер вираження значення входження/невходження. Із-поміж трьох власне-зв'язок – *бути, становити, являти собою* – переважає нульова форма власне-зв'язки *бути*, яка надає значенню входження відтінку впевненого ствердження, констатації, пор.: *Ссавці, птахи, плазуни, риби, земноводні, круглороті – це хребетні; Яблука, груші, сливи, абрикоси – фрукти*. Форми минулого та майбутнього часу цієї власне-зв'язки вживають переважно в реченнях, де йдеться про входження особи до якоїсь сукупності, спільноти, пор.: *Бабуся була хірургом, внучка буде педіатром*. Форми власне-зв'язок *становити, являти собою* обмежені у своєму вжитку з іменниковою частиною складеного присудка як засобом реалізації композитива. Вони можливі там, де композитив виражає не однослівна іменникова назва, а двослівна (багатослівна), до якої входять іменники *клас, вид, група, тип, підтип, сукупність* і под., пор.: *Ссавці, птахи, плазуни, риби, земноводні, круглороті становлять підтип найвище організованих тварин; Будинки, магазини, заклади харчування вулиці Маршала Тимошенка являють собою архітектурний комплекс*.

Найуживанішою невласне-зв'язкою, що поєднується з іменниковою частиною складеного присудка, співвідносною з композитивом, є дієслово *належати*, рідше вживаються дієслівні невласне-зв'язки *входити, зараховувати*, що виконують зв'язкову, або граматичну, і семантичну функції

лише у двох формах – третій особі однини та множини теперішнього часу, пор.: *Плазуни належать до хребетних; Іменник мати належить до III відміни; Інститут української мови входить до Відділення мови, літератури та мистецтвознавства; Його не зараховують до чорноволівців.*

Роль невласне-зв'язок можуть виконувати і згадані вище форми дієслів *складатися, об'єднувати, охоплювати, містити* та ін. Від попередніх їх відрізняє те, що вони поєднуються з іменниковою частиною складеного присудка, яка реалізує непередикатний іменник семантично елементарного речення з функцією компонентива, пор.: *Слово складається з літер; Агрегат складається з трактора, сівалки та борони; Членистоногі об'єднують 10 класів; Стоматидин містить гекситидин, лимонну кислоту, ментол, етиловий спирт та інші компоненти.*

Отже, немає логіко-семантичної підстави для розмежування двох значенневих підкласів предикатів стану – предикатів класифікації і предикатів кваліфікації, бо вони ґрунтуються на спільній семантичній основі – ідеї входження окремого, конкретного до загального, певної сукупності, об'єднаної спільними ознаками, властивостями, яку втілюють у семантично елементарному реченні два залежні від таких предикатів непередикатні іменники, що кваліфікують живий організм або конкретний предмет (компонентив), який входить (не входить) до відповідного класу, виду, типу, певної сукупності (компонентив). Об'єднавчою назвою для цих двох значенневих підкласів предикатів є предикати входження/невходження.

Підставою для об'єднання згаданих підкласів предикатів слугує і спільний потенціал дієслівних власне- і невласне-зв'язок, що реалізують їх у формально-граматичній структурі речення. Це насамперед нульова форма дієслівної власне-зв'язки *бути*, форми третьої особи однини та множини власне-зв'язки *становити* і невласне зв'язок *належати, входити, зараховувати, складатися, об'єднувати, охоплювати, містити* та ін.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р.Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р. М. Гайсина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – 195 с.
5. Горголюк Н. Г. Речення тотожності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. Г. Горголюк. – К., 2005. – 20 с.
6. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 663 с.

7. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 2008 с.
8. Шмелева Т. В. Семантический синтаксис : Текст лекций / Т. В. Шмелева. – Красноярск : Красноярск. гос. ун-т, 1994. – 77с.

Анотація

У статті обґрунтовано виокремлення семантичного підкласу предикатів входження/невходження, з'ясовано його значення, встановлено коло дієслівних власне- і невласне зв'язок, співвідносних із цими предикатами у формально-граматичній структурі речення.

Ключові слова: предикати входження/невходження, предикати класифікації, предикати кваліфікації, предикати тотожності, речення характеристичні, дієслівні зв'язки.

Аннотация

В статье обосновано выделение семантического подкласса предикатов включения/невключения, определены его значения, установлен круг глагольных связей, которые соотносятся с этими предикатами в формально-грамматической структуре предложения.

Ключевые слова: предикаты включения/невключения, предикаты классификации, предикаты квалификации, предикаты тождества, предложения характеристичные, глагольные связи.

Summary

In articles allocation of a semantic subclass of predicates of occurrence / not occurrence is proved, its meaning is found out, the circle of verbal proper and not proper links relative with these predicates in formal-grammatical sentence structure is established.

Key words: occurrence/ not occurrence predicates, qualification predicates, identity predicates, characterisation sentence, verbal links.